

DEBRECENI EGYETEM
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR
MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK

A *-kal/-ke* képző a magyar helynevekben

Témavezető: Dr. Tóth Valéria

Egyetemi docens

Készítette: Nyitrai Renáta

II. évfolyam magyar (MA)

Debrecen, 2011

Tartalom

I. Tudománytörténeti áttekintés.....	4
1. A magyar helynevek kutatásának története és módszerei	4
2. A helynévképzés mint névalkotási eljárás.....	6
2.1. Az <i>-i</i> képző.....	8
2.2. A <i>-j/-aj/-ej</i> helynévképző	8
2.3. A <i>-d</i> képző.....	9
2.4. A <i>-gy</i> képző	10
2.5. Az <i>-s</i> képző	10
II. A <i>-ka/-ke</i> képző szakirodalmi összefoglalása.....	11
1. A <i>-ka/-ke</i> mint közszóképző	11
2. A <i>-ka/-ke</i> képző a helynévtörténeti szakirodalomban.....	12
III. A <i>-ka/-ke</i> képző a magyar helynevekben – részletes feldolgozás	14
1. A névgyűjtő munka területi jellegzetességei	14
2. A <i>-ka/-ke</i> formáns jellegzetességei	17
3. Az etimológiai rétegek.....	21
Irodalom	29

Bevezetés

Szakedolgozatomat névtani témakörből választottam: a *-ka/-ke* képző történetét, nyelvföldrajzi és kronológiai viszonyait, kapcsolódási szabályait mutatom be a magyar helynevekben. Munkám három nagyobb fejezetre tagolódik.

Dolgozatom I. fejezete további két alfejezetből épül fel. Először is egy rövid áttekintést kívánok nyújtani a magyar helynévkutatás történetéről. Majd az ezt követő részben a helynévképzésről foglalom össze az általános tudnivalókat, illetve a magyar helynévképzőkről igyekszem egy rövid, átfogó képet adni, ahol néhány vonatkozásban már a *-ka/-ke* képzőről is szót ejtek.

Munkám II. fejezete dolgozatom egyik központi része: a *-ka/-ke* képzővel kapcsolatos elgondolásokat tartalmazza, főként a képzővel több munkájában is foglalkozó BENKŐ LORÁND vélekedései alapján. Ennek során röviden érinteni kívánom a *-ka/-ke* képző elsődleges közszőképzői funkcióját is, elsősorban D. BARTHA KATALIN monográfiája alapján (1958). Továbbá megemlítem azokat az írásokat is, melyek arról adnak tájékoztatást, hogy az e formáns (*-ka/-ke*) kapcsán a BENKŐ által tett határozott kijelentéseket néhány ponton célszerű pontosítani. Ezt főként TÓTH VALÉRIA (2008) és BÉNYEI ÁGNES (2011) munkái alapján teszem.

Írásom III. fejezete további három alpontra oszlik. Az első kisebb részben a gyűjtőmunkám menetét ismertetem, valamint azokról a munkákról kívánok egy nagyon rövid összegzést adni, melyekből a névanyagot gyűjtöttem a dolgozatomhoz. A következő alfejezetben újragondolom az általam gyűjtött példák segítségével a *-ka/-ke* képzővel kapcsolatos eddigi elgondolások, vélekedések, megállapítások realitását. Továbbá részletezem a saját gyűjtő- és feldolgozó munkám eredményeit, szembesítve az itt tapasztaltakat a képzővel kapcsolatos általános állásfoglalásokkal. Erre azért mertem vállalkozni, mert széleskörű anyaggyűjtés alapján, amely a magyar nyelvterület nagy részére kiterjedt, lehetőségem volt a korábbi elképzeléseket valamelyest pontosítani. Ezen fejezet harmadik részében pedig a képző funkcionális kategorizációját mutatom be a névanyagra vonatkozóan, majd pedig egy végső összegzést adok a *-ka/-ke* formánsra nézve.

I. Tudománytörténeti áttekintés

1. A magyar helynevek kutatásának története és módszerei

1. A névtan mint a nyelvtudomány önálló tudományterülete nem túl régi kezdetekre tekinthet vissza. A régi idők laikusai, majd valamivel később a kutatók azokkal a helynevekkel kezdtek el foglalkozni, melyek számukra valamilyen okból érdekesek, feltűnőek, illetve különlegesek voltak. Meglátásom szerint egy rövid áttekintést megérdemel az a hosszú folyamat, amely döntő szerepet játszott a névtudomány mai képének kialakulásában.

Az embereket mindig is foglalkoztatták a nevek. Ezek lehetnek személy- és helynevek egyaránt. Kezdetben leginkább a nevek eredete, etimológiája keltette fel az emberek érdeklődését, mégpedig több ok miatt. Lehet a magyarázata egyrészt például az egyszerű kíváncsiság, de az indokok között szerepelhet egy valós vagy annak tűnő történeti tény igazolásának szándéka is. Valójában azt mondhatjuk, hogy ANONYMUS „Gesta Hungarorum”-a volt az első jelentős etimologizáló alkotás, mely a XII-XIII. század fordulóján született, és – a szerzőjébe vetett feltétlen bizalom miatt – meghatározó jelentőségű volt egészen a XIX. századig.

2. A földrajzi nevek szempontjából a fordulópontot a XVIII. század hozta meg, hiszen ebben az időben felismerték, hogy a nevek mekkora jelentőséggel bírnak, illetve a magyar nyelv szókincsének szerves részét adják. Valójában csak a XIX. század volt az az idő, mikor a helynevekre nagyobb figyelem irányult, ám akkori vizsgálatukat is jórészt még inkább csak „a tudománytörténeti előzmények címszó alá sorolhatnánk” (HOFFMANN 1993: 8). Ekkor indul meg először a földrajzi nevek valamilyen szintű gyűjtése, de ezek ekkoriban még csak földrajzi statisztikák voltak inkább. A kutatásnak ugyanakkor ma is nagy segítségéül szolgál JOANNES LIPSZKY országtérképe és a hozzá fűződő „Repertorium locorum Hungariae” (1808) című névmutató, amely a városok és falvak nevének történeti kutatásában segíti a tájékozódni vágyókat. A XIX. században gróf TELEKI JÓZSEF egy olyan szótárnak a tervét is felvetette, melynek függeléke a földrajzi neveket tartalmazta volna.

A Magyar Tudós Társaság 1837-ben egy pályázatot hirdetett a földrajzi nevek megfejtését illetően. A pályázat nem volt hiábavaló, de tudományos értékű sikert nem tudott felmutatni.

A XIX. század közepén már folyamatos gyűjtés indult meg a határ-, valamint a dűlőnevek tekintetében. Ezért azt hiszem, hogy jogosan mondhatjuk, hogy a század második

fele a földrajzi nevek rendszeres kutatásának időszakává vált. RÉVÉSZ IMRE volt az, akinek munkája kiemelkedik a gyűjtők közül, s kinek kezdetleges írásával a helynévkutatói mozgalom ténylegesen is a kezdetét veszi (1850-52). Ő hívja fel elsőként arra a figyelmet, hogy nagyon fontosak a régi helynevek mint szórványemlékek: „a magyar helyneveket úgy tekinthetjük, mint a régi időkben ránk szállott nyelvemlékeket, a nyelv folyamatosan fejlődő életfájának elhullott ugyan, de semmivé nem lett, sőt mintegy petrificálva megmaradt leveleit.” (1853: I, 80). RÉVÉSZ munkásságát SZABÓ T. ATTILA így értékeli: „nemcsak önmagában, az elért bármilyen szerény gyűjtési eredmények, illetőleg a sokkal jelentősebb, maradandóbb elméleti felismerések miatt jelentős, hanem a kortársakra tett hatása miatt is. Egyéni eredmények életrehívói és az Akadémia újabb ilyen kísérletezéseinek megindítói voltak Révész közleményei.” (1988: 26).

SZABÓ KÁROLY már módszertani megállapításokat is mutatott a földrajzi nevek gyűjtése kapcsán (1850-51: I, 370-7). Az ő munkásságában jelenik meg első ízben az a tendencia, hogy teljes névanyagot mutasson fel: összeállította többek között szülőfalujának, a Békés megyei Köröstarcsának a névanyagát.

3. De hogy igazából mikor is kezd tudományos igényűvé válni a nevek gyűjtése, azt mi sem mutatja jobban, mint az a PESTY FRIGYES által – a helytartótanács segítségével – indított 1864-es gyűjtőmozgalom, melynek következtében nagyszámú értékes adat halmozódott fel. PESTY szándéka ugyanis egy országos történeti helynévtár létrehozása volt. 1865-66-ra PESTY munkáját igazolva született meg az a 68 kötetnyi anyag, mely a maga korában felülmúlhatatlan eredményt jelentett (Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben I., 1888). A 68 kötet valóságos kincsesbánya, és mindmáig igen nagy jelentőségű forrásmunka a történeti névtan kutatói számára.

4. A későbbiekben a figyelem elsősorban két fontos névfajtára, a víznevekre és a településnevekre irányult, s a kutatás a század utolsó negyedében 3 ágra bomlott: a történeti földrajzi, a nyelvészeti és a néprajzi vonalra, ám ezek közül itt röviden csupán a nyelvészeti irányultságról szólok.

A XX. század első felének nyelvtudósai a helynevek vallomását elsősorban történettudományi célok érdekében igyekeztek felhasználni. MELICH JÁNOS „A honfoglalási Magyarország” (1925-29) című művében és KNIEZSA ISTVÁN a „Magyarország népei a XI.-ik században” (1938) c. munkájában egyaránt arra törekedtek, hogy a Kárpát-medence etnikai képét a honfoglalás korában és a 11. század időszakára vonatkozólag megrajzolják.

Egészen más, immáron nyelvészeti szempontokból közelített a helynevekhez LŐRINCZE LAJOS, s általa jelenik meg először a névtan önelvűségének a gondolata.

1947-ben egyébként két jelentős munka is napvilágot látott, melyek hozzájárultak a névtan kutatási területének kibővüléséhez és nyelvészeti irányultságának megerősödéséhez. Az egyik éppen LŐRINCZE LAJOS írása (1947), melyben a határrész- és dűlőneveket vizsgálja a szerző, s e vizsgálatok alapján fogalmazza meg a névtudomány elméleti alapvetését, igényeit, szempontrendszerét, s így jut el a névélettani szempont felállításához, mely napjainkban is sokak munkájában jelen lévő szempont. Ugyanebben az évben jelent meg BENKŐ LORÁND „A Nyárádmente földrajzinevei” (1947a) című munkája, mely egy konkrét terület történeti és modern kori névanyagát, annak nyelvi jellemzését végezte el, módszertani tekintetben is követendő mintát teremtve a hasonló célú munkák számára.

5. Végezetül még egy munkát szeretnék megemlíteni. 1993-ban a modern névtudományi vizsgálatokhoz használható, egységes leírási, elemzési keret létrehozásának szándékával írta meg HOFFMANN ISTVÁN a „Helynevek nyelvi elemzése” című munkáját. Az írásmű lényege, hogy a rendszer tekintetében közelíti meg az egyedi neveket. Valójában a mikrotoponimák nyelvi (leíró és történeti) leírásának próbál keretet adni, de ez nem teszi elképzelhetetlenné, hogy rendszere a makrotoponimák körében is eredményesen alkalmazható legyen. Azóta számos munka igazolta e modell alkalmazhatóságát a mikrotoponimák mellett a településnevekre és a szinkrón névanyag mellett a történeti helynévkincsre is.

2. A helynévképzés mint névalkotási eljárás

1. A helynévképzés mint funkció megjelenésével már valószínűleg az ősmagyar kor időszakában is számolhatunk (TNyt. I, 253). Ez a névalkotási mód a helynevek megalkotásában az ómagyar korban töltötte be legaktívabb szerepét. Ebben az időszakban ugyanis az egyrészes helynevek igen tekintélyes hányada képzéssel jött létre (BÉNYEI 2002: 23).

A névadónak a helynévadás kapcsán figyelni kell arra, hogy olyan szemantikai vonásokkal, valamint olyan alaki jellemzőkkel rendelkező produktumot alkosson, mely másoknak is kifejezi a helynéviséget. E tekintetben a helynévadás folyamatában teljesen logikusnak bizonyul a helynevekben egyébként is rendszeresen előforduló képzők felhasználása. A magyar morfológiában helynévképző szerepe a hagyományos névtörténeti szakirodalom szerint a *-d* képzőnek (*Diód, Endréd, Sasad*), a *-gy* képzőnek (*Nyárágy, Füzegy, Egregy*), az *-s* képzőnek (*Almás, Körtvélyes, Szilas*) és az *-i* képzőnek (*Apáti, Kovácsi, Oroszi*) alakult ki. Ez a funkció ugyanakkor az imént felsorolt képzők kapcsán mindig másodlagosan jelentkezik. A *-d* esetében a személynévképző és a kicsinyítő, illetve az

ellátottságot jelentő funkció lehetett az elsődleges, az *-s* pedig a köznevekben található ellátottságot kifejező és gyűjtőnévképző funkcióból vette utóbb magára a helynévképzői szerepet, mivel az ilyen szavak különösen alkalmasak voltak helyjelölésre (TNyt. I, 255). Az *-i* kapcsán pedig az az általános nézet, hogy az *-é* birtokjel alakváltozata ez a képző. Újabban a *-j/-aj/-ej* képző helynévképzői szerepét is többen igazolták (BENKŐ 1997, BÉNYEI 2007), míg mások (pl. FEHÉRTÓI 2004) ezzel nem értenek egyet.

Képzőink helynévalkotó funkciójával kapcsolatban az analógia szerepét kell döntően hangsúlyoznunk, vagyis azt a tényt, hogy az újonnan keletkező alakulatokhoz a már létező helynevek adják a mintát, ami azt jelenti, hogy a már fentebb említett képzők gyakran előfordultak helynevekben eredeti jelentésükben, és ennek a gyakorisága vezethetett el azután a funkció átértékelődéséhez és végül pedig az általánossá válásához. Azt nem lehet pontosan megállapítani, hogy mikor is következett be ez a folyamat, de a képző analogikus bekerüléséről lehet szó mindenekelőtt azokban a helyzetekben, amelyekben a már meglévő helynév másodlagosan veszi magára a képzőt a képzett helynevek névmodelljének mintáját felhasználva. Az *-i* és a *-d* képzők kapcsán ez a folyamat a 13-14. században mutatkozik a legjellemzőbbnek, hiszen az *-i* és a *-d* ebben az időszakban mutat legnagyobb produktivitást, de ez nem kizáró tényezője annak, hogy később is keletkezzenek ilyen helynevek. A fent említett képzők aktivitása a szakirodalom szerint a 14. század végére kimerül. Ez időtől fogva a helynevek esetében jóval nagyobb számban találkozunk összetett névalakokkal, melyek a nyelvi elemeket változatosabban használják fel, illetve pontosabb, árnyaltabb jelölést adnak (BÉNYEI 2002: 23).

A helynévi adatokat nyelvileg elemző legrégebbi munkák is alkalmazzák – nem minden esetben egyöntetűen, és jobbra definiálás nélkül – a földrajzinév-képző, helynévképző fogalmát. BENKŐ LORÁND írásában (1947a) már a fogalom maihoz közelítő definiálásával találkozunk. Itt jegyzem meg, hogy ő abban az esetben tekint egy képzőt helynévképzőnek, ha az minden bizonnyal nem köznévi, hanem földrajzinév-alkotó szereppel bír. Ezt a lényeges különbségtételt azért kell figyelembe vennünk, mert a közsavak képzői alapvetően egybeesnek a helynevek képzőivel. HOFFMANN ISTVÁN részletezte pontosabban ezt a jelenséget. Meghatározása szerint a helynévképzés olyan tendencia, melynek következtében az adott jelsor tulajdonnévi státusa azáltal jön létre, hogy képzőt illesztünk egy tömorfémához, vagyis szófajjelölő, szófajmeghatározó jellege van a képzőnek (1993: 17).

Más kutatók ugyanakkor azon a véleményen vannak, hogy a képzéssel alakult nevekben mindenféleképpen valamilyen konkrét, meghatározott jelentése van a képzőnek (például kicsinyítés, valamivel való ellátottság jelölése stb.). Ezt a nézetet vallja HAJDÚ MIHÁLY, aki

szerint, a név végére analogikusan is kerülhet képző néhány esetben, de legtöbbször az imént említett funkciók valamelyikével számolhatunk esetükben (1991: 162, 171). HAJDÚ az analógiát és a helynévképzést nem választja külön egymástól, ami valamelyest érthető is, mert a képzésben az analógia azt jelenti, hogy az alapszóhoz a képzőt nem meghatározott szándékkal, nem tudatosan illesztjük; és valóban a fentiekben leírtak alapján a helynévképzés ilyen konkrét, határozott funkció nélküli folyamat. Máshol pedig úgy nyilatkozik, hogy lehetetlen, hogy csak azért változzon alakilag meg egy közszó a népi nyelvhasználatban, hogy azt tulajdonnévként lehessen használni. HAJDÚ felfogásával szemben azonban azt mondhatjuk, hogy a HOFFMANN-féle definíció értelmében a helynévképzők elsődleges funkciója az, hogy azt jelölje, viselője tagja a tulajdonnévi rendszernek. Ez alapján pedig azt kell hangsúlyoznunk, hogy a helynévképzők egyedüli funkciója valójában a nevesítés (BÉNYEI 2003: 45).

2. A továbbiakban a magyarban használatos helynévképzőkről szólok röviden, főként az elsődleges funkciójukra és a produktivitásuk kronológiai viszonyaira utalva.

2.1. Az *-i* képző

Az *-i* helynévképző alak- és jelentéshasadással különült el az *-é* birtokjeltől, s önállóvá fejlődött az ómagyar korban. A személynévből létesült településnevek körében kezdődhetett el ez a funkcióváltás (vö. TNYt. I, 254), és e formánssal a tulajdonosra történő utalás általánossá vált (vö. KÁZMÉR 1970: 57, MAKKAI 1947: 113). Ezek tekintetében az *-i* képzős helynevek legkorábbi csoportjának a személyre vonatkozó (foglalkozás-, valamint tisztségnév, személynév stb.) alapszavakból alakultakat soroljuk (*Ácsi, Olaszi, Püspöki*). Itt kell megemlítenünk azt is, hogy a népnevek közül a *besenyő, kazár, lengyel, marót* lexémákból létrejött településnevek az *-i* képzőt sohasem veszik fel (RÁ CZ A. 2005: 181).

Az *-i* képzős településnevek kronológiájára nézve fontos megjegyeznünk azt, hogy sokak véleménye szerint ez a képző meglehetősen rövid ideig volt csak produktív, ezért jelentős kormeghatározó értékkel bír (vö. ehhez KNIEZSA 1943: 124-5, BÁRCZI 1958a: 149, 157, 160). KRISTÓ GYULA viszont kiterjeszti a névtípus kronológiai határait, és a XI-XV. század között minősíti az *-i* képzőt produktívnak (1976: 77). A TNYt. is KRISTÓT igazolja, miszerint az *-i* helynévképző a XIV. század végéig eleven, de még a XV. században is megjelennek újabb alakok a meglévők analógiájára (TNYt. I, 255).

2.2. A *-j/-aj/-ej* helynévképző

A legutóbbi időkig a magyarban csak a *-d/-gy*, az *-s* és az *-i* képzőt tartották helynévképzőknek, a *-j*-t külön, önálló képzőként nem említik, csak az *-i* alakváltozataként (ezt láthatjuk a TNYt esetében is: I, 255). A *-j* helynévképzői funkcióját BENKŐ LORÁND

vetette fel (1997). Vele szemben FEHÉRTÓI KATALIN más nézeteket vallott (2004). A vitát nemrégiben BÉNYEI ÁGNES (2007) foglalta össze, és arra a következtetésre jutott, hogy a *-j* képzőt az *-i* képzőtől több tényező miatt is külön kell tárgyalni.

Az ugyan nem kétséges, hogy a két képző eredete közös, és az *-aj/-ej* helynévképző „megkövült archaikus változata az *-i*-nek” (vö. BENKŐ 2002: 64), de történetileg egymástól hamar különváltak (lásd részletesen BENKŐ 1998: 168).

BÉNYEI ÁGNES szerint a *-j* helynévképző legfeljebb a korai ómagyar kor végéig volt aktív, s új helynevek ez idő után már nem jöttek létre ezzel a képzővel (BÉNYEI 2007: 73), sőt ez a formánál a többi helynévképzővel szemben a nyelvi tudatból el is tűnik. A *-j* eltűnésében a sajátos hangtani jellemzője is szerepet játszhatott, hiszen a *-j* alakilag egybeesett a hiátustöltővel. Ez a nyelvhasználatban különösen ott jelentett problémát, ahol együtt jelent meg a hiátustöltő funkciója és a *-j* helynévképző szerepe. Ilyen esetek a *-j* végű helynevekből alakult *-i* melléknévképzős származékok, pl. *Etej* > *eteji*. A melléknévképzős formában nyilván a tőhöz tartozik a *-j*, de a nyelvérzék ezt a hangot könnyen hiátustöltőnek érezhette, s ilyen módon egy *Ete* alapalakot vont el. Ilyenek a családnevek közül a *Tokai*, *Pocsai* írásúak, ahol a képzés alapjául szolgáló helynév eredetileg is *-j* végződést tartalmazott, de már enélkül rögzült az *-i* képzős forma (BÉNYEI 2007: 73).

Az *-i* képzőhöz viszonyítva a *-j* helynévképző későbbi alakulására nézve igencsak szembetűnő az a tény, hogy míg az *-i* meglévő helynevekhez gyakran kapcsolódik utólag (Baranya megye: *Póly* > *Pólyi*, Bihar megye: *Komád* > *Komádi* stb., további példákhoz lásd KRISTÓ 1976: 56-7), addig a *-j* képző kapcsán ez egyáltalán nem szokványos, de néhány példa azért itt is akad: *Cserne* > *Csernely* (KISS L. 1995: 40).

2.3. A *-d* képző

A *-d* képző elég korán lett jellegzetes helynévképző: már a X. századtól keletkeznek ilyen típusú helynevek. Funkciója eredetileg a kicsinyítés, becézés, s ezek mellett jelentkezett a valamivel való ellátottságot kifejező szerep is (vö. TNyt. I, 253). Növény- vagy állatnévi alapszókhoz kapcsolódik legtöbb esetben (*Nyárad*, *Ölyved*, *Sasad*), s jelentéstanilag a hely bizonyos növényben vagy állatban való gazdagságát mutatja. Tulajdonnévi alapszókhoz is gyakran kapcsolódik a *-d* képző (*Jánosd*, *Inánd* stb.).

A *-d* képzővel alakult helynevek kronológiai idejének megállapításakor KNEZSA azt mondja, hogy ilyen alakulatokkal a magyarság településterületein a XII. század után már nem számolhatunk (1943: 127). KRISTÓ GYULA a XV. századig lehetségesnek tartja a képző eleveenségét, szerinte csak analogikusan azokban a nevekben jelenik meg a *-d*, amelyek a XV. századon túl jelennek meg *-d* képzős alakban (KRISTÓ 1976: 88).

2.4. A -gy képző

A *-d* névszóképzővel azonos funkcióban jelenik meg ómagyar kori szórványaink személy- és helynévi adataiban, illetve néhány közszóban. Eredetére nézve kérdésként merült fel, hogy a *-d* palatalizációval alakult alakváltozat-e, vagy független, önálló képző. PAIS DEZSŐ (1911: 168) és SZARVAS GÁBOR (1873: 235) a *-gy* képzőt a *-d* palatalizációjának tartja, míg ezzel szemben GOMBOCZ ZOLTÁN (1915: 344) és SZAMOTA ISTVÁN (1895: 152) nem tartja lehetségesnek a két alak azonosságát. Ha figyelembe vesszük a történeti adatok tanulságát, akkor az általánosított palatalizációs megoldás ellen szól az a tény is, hogy ahol van *-d-s*, illetve *-gy-s* változata is egy helynévnek, akkor azokban a *-gy* képzős a régebbi. A *-gy* helynévképzőt rokon morfémanak veszik a *-d* képzővel, de mivel a *-gy* szinte kizárólag növénynevekhez kapcsolódik (*Nyárágy, Füzegy, Egregy*), ezért külön kell tárgyalni. Eredetileg ez a formáns ellátottságot jelölhetett. Már a X. századtól dokumentálhatók a *-gy* képzőt tartalmazó helynevek. Helynévképzőként ereje teljében a XIII-XIV. században volt, amikor is számos helynév alakult ezzel a formánssal. A *-gy* alapvetően a korai ómagyar kor végéig vett részt a helynévképzésben, azután már csak analogikusan keletkeztek ilyen felépítésű helynevek (TNyt. I, 254.).

2.5. Az -s képző

Nyelvünk *-s ~ -cs* képzője alapnyelvi eredetű (B. LŐRINCZY 1962: 3). Már az ősmagyar korban is működhetett valószínűleg gyűjtőnévképzőként az *-s*. Valamivel való ellátottságot kifejező szerepéről tanúskodnak továbbá azok a korai helyneveink, melyekben a képző növényt jelölő alapszóhoz járult 1009: *Almas*, 1121: *Zeuleus*, 1165k: *Nadas* stb. (TNyt. I, 247). Az ősmagyar korban az *-s* képző változataként önállósult a *-cs* formáns, s már ebben a korban létrejöttek *-cs* képzős személynevek, de az ómagyar kor után a *-cs* képző ebben a funkciójában már nem volt produktív (TNyt. I, 252). Az ősmagyar korban *-s ~ -cs* képzőváltozatok közül kicsinyítő jelentést az ómagyar korban a *-cs* gyakrabban hordozott, mint az *-s* (B. LŐRINCZY 1962: 94).

II. A *-ka/-ke* képző szakirodalmi összefoglalása

Dolgozatom ezen fejezetében a *-ka/-ke* képző problematikájával foglalkozom. Munkám ezen része két alpontra tagolódik. Először is a *-ka/-ke* képzőről a közszavak vonatkozásában tett szakirodalmi megállapításokat foglalom össze röviden, főként D. BARTHA KATALIN (1958), valamint SZEGFŰ MÁRIA (1992) munkáira támaszkodva. Az ezt követő második alfejezetben pedig BENKŐ LORÁNDnak az e formánsról mint helységnévképzőről kialakult határozott elképzelését kísérel meg összevetni olyan szakirodalmi állásfoglalásokkal, melyekben kétségek vetődnek fel a BENKŐ által tett kijelentésekre vonatkozóan. Ezek a munkák rámutatnak arra, hogy a *-ka/-ke* képzővel kapcsolatos merev kijelentéseken célszerű pontosítani. Ehhez – főként a képzővel való problémák felvetése terén – elsősorban TÓTH VALÉRIA 2008-as monográfiájának kapcsolódó részeit használtam fel (2008: 93, 111, 125-26), illetve BÉNYEI ÁGNES (2011) munkáját.

1. A *-ka/-ke* mint közszóképző

A *-ka/-ke* képzőnek a kicsinyítés-becézés (*levélke, asztalka, lányka* stb.) a fő jelentése az egész magyar nyelvterületen, illetve ezen kívül még más, igen változatos jelentésárnyalatokat is kifejez: a) jelentheti a lenézést, lekicsinylést: tordai nyj.: *leánko* 'vézna, nyeszlett leány'; b) képezhet nőnevet: moldvai csángó: *magyarka* 'magyar nő'; c) jelenthet tartozást valamihez, valamire jellemzőt: *otthonka* 'otthoni ruha', *lengyelke* 'lengyel zakó' stb.; *-ó/-ő* képzős melléknévi igenévhez járulva rendszerint az igenév alapszavában kifejezett cselekvés eszközt jelöli: *nyalóka, szívóka* vagy magát a cselekvést esetleg: *fosztóka*. Valamihez való hasonlóságot ugyancsak kifejezhet nyelvjárásainkban: *lábka* 'faláb'.

-s nomen possessoris képzővel ellátott névszóhoz járulva a szlavóniai nyelvjárásban jelentheti a felnőttek szokását, foglalkozását, utánzó gyerekjátékokat (*iskoláska, lakodalmaska*), vagy a természeti tárgyak formáját ábrázoló kézimunkamintákat (*leveleske*); *-ó/-ő* képzős melléknévi igenévhez járulva helyettesítheti a hasonló esetben állandó tulajdonságot, szokást kifejező *-s* melléknévképzőt (*csípőke* 'csípős') (D. BARTHA 1958: 115). Eleve csökken a középkortól kezdve, ma már leginkább keresztnevek becéző alakjaiban szerepel a köznyelvben, de ott is ritkán (*Ilka, Miska*), inkább csak *-ika/-ike* összetételben gyakori (*Palika, Katika*).

A *-ka/-ke* származását tekintve képzőbokr, amely az ősi *-k* és a szintén kicsinyítő funkciójú *-a*, *-e* kapcsolatából keletkezett (D. BARTHA 1958: 115).

Alaktani szempontból a *-ka/-ke* képző esetében elég szembetűnő az a jelenség, hogy a *-ke* változat *e*-je mind a régiségben, mind nyelvjárásainkban nyílt, s *-í* változatot nem mutat *í*-ző nyelvjárásaink ragos alakjaiban sem, csak a nyugatmagyarországi nyelvjárásokban (vö. BÁRCZI 1951: 144). BÁRCZI szerint ennek a jelenségnek az lehet a magyarázata, hogy a *-ke e*-je nem az *í*-re megy vissza közvetlenül, hanem a becéző jelentésben elszigetelődött *-á*-ból keletkezett illeszkedés útján (vö. mindehhez részletesebben is D. BARTHA 1958: 114).

Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy a *-ka/-ke* számos funkciója közül a legrégebbi, legegységértelműbb és máig produktív szerepe a kicsinyítés.

2. A *-ka/-ke* képző a helynévtörténeti szakirodalomban

1. A korai és a kései ómagyar korból van néhány *-ka/-ke* képzőt tartalmazó helyneveünk a magyar nyelvterület északi-északkeleti részéről, illetve a Dunántúlról: 1255: *Olozca* (Vas m.), 1305: *Cholanka* (Baranya m.), 1468: *Zewlewske* (Zemplén m.). SZEGFŰ MÁRIA e képzett formák kapcsán azt mondja, hogy mivel a képző használatában határozott területi korlátok jelentkeznek, arról lehet szó, hogy az észak-északkeleti területeken a magyarság a szomszédos szláv peremvidéken gyakori *-ka/-ke* végződésű helynevekből a magyar képzővel azonos alakú szláv *-ka/-ke* formánst helynévképzői funkcióval ruházta fel, e szerepében vette át, és magyar helyneveket hozott vele létre. Majd a peremvidékekről terjedhetett át utóbb a képző használata a Dunántúlra település-, valamint művelődéstörténeti okok következtében. (Bár ez az elképzelés nem valószínű, mivel lényegében ugyanazon időben vannak jelen mindegyik régióban a *-ka/-ke* képzős helynevek.) Nem kizárt ugyanakkor az a lehetőség sem, hogy ezzel a formánssal belső magyar fejleményként jöttek létre az ilyen alakulatú nevek, s csak a hasonló szemlélet és a képzők azonos alakúsága inspirálhatta a szláv eredet felvetését (TNyt. II/1: 320).

2. A *-ka/-ke* képzős helynevek problematikájával BENKŐ LORÁND több írásában is foglalkozott. Az alábbiakban ezeket igyekszem röviden összefoglalni, majd bemutatom, hogy a BENKŐ által tett határozott kijelentéseket a *-ka/-ke* képzős helynevekre vonatkozólag néhány ponton célszerű pontosítani. BENKŐ LORÁND úgy tapasztalja, hogy a magyar nyelvterület észak-északkeleti részén, valamint a peremvidéken jelenik meg az a helységnévtípus, amely egyértelműen magyar etimonú nevek, jobbára *-s* képzős növénynevek *-ka/-ke* formánssal

továbbképzett származékait mutatja: *Mogyoróska, Füzeske, Komlóska*. Az így alakult nevek esetében tehát a *-ka/-ke* képző másodlagos kapcsolódásáról van szó (BENKŐ 1950: 143).

A *-ka/-ke* formással kialakuló névcsoportra elsőként felfigyelő BENKŐ LORÁND szerint ezekben a nevekben a *-ka/-ke* képzőt nem lehet megfeleltetni a magyar *-ka/-ke* kicsinyítő képzőnek, elsősorban azért nem, mivel az kizárólag másodlagosan járult a már fent említett *-s* képzővel alakult növénynévi helynevekhez (BENKŐ 1950: 144). Nem lehet azonos a *-ka/-ke* formáns a magyar *-ka/-ke* kicsinyítő képzővel továbbá azért sem, mert ezekben a helységnevekben jelentkező *-ka/-ke* elem csak a 15. század második felétől kezd jelentkezni, szemben a *-ka/-ke* kicsinyítő képző koraiságával. Nem hagyható figyelmen kívül ráadásul ezen helységnévtípusok esetében az a tény sem, hogy míg a régiségben a magyar nyelvterület egészén élő és divatos volt a *-ka/-ke* kicsinyítő képzőnk, addig BENKŐ megfigyelései szerint a magyar nyelvterületnek csak igen kis részén találunk ilyen típusú, azaz *-ka/-ke* képzővel alakult neveket. Mindebből pedig logikusan következik, hogy „a nem személynevekből alakult helységnevekben szereplő *-ka/-ke* képzőelem időbeli és területi elszigeteltsége folytán eredet tekintetében nem lehet azonosítható a magyar *-ka/-ke* kicsinyítő képzővel” (BENKŐ 1950: 145).

BENKŐ véleménye szerint a leginkább elfogadható magyarázat e helységnévképző eredetét tekintve a következő. A rutén, de még inkább a keleti-szlovák nyelvterületen a szláv eredetű helységnevek többségében megtaláljuk a szláv *-bka* kicsinyítő képzőt. E helységnévtípusokkal tele van egész Ruténföld és Kelet-Szlovákia. Néhány példa az említett területekről: 1345: *Luchka* <: szl. *loka* 'rét'; 1352: *Stranka* <: szl. *strana* 'hegyoldal'; 1460: *Polyanka* <: szl. *pole* 'rét'; 1484: *Zavodka* <: szl. *zavoda* 'akadály' stb. (BENKŐ 1950: 145).

BENKŐ mindebből arra következtet, hogy a területi egyezés következtében a szláv eredetű nevekben a peremvidéken, az északkeleti magyar-szláv nyelvhatáron élő magyar lakosság a *-bka*: *-ka* elemet mint helységnévképzőt vonta el. Az elvonást pedig valóban elősegíthette az a tény is, hogy a magyar nyelvben eleve volt egy *-ka* kicsinyítő képző. Ezért igen hamar azonosulhatott a helységnévképző funkciójú *-ka* képzőelem a magyar kicsinyítő képzővel, s ezt követően azután a magyar magas hangrendű helységnevekhez palatális *-ke* alakban kapcsolódott (BENKŐ 1950: 145).

Itt említhetjük meg azt is, hogy a *-ka/-ke* képzővel egyébként BENKŐ már az itt idézett írásánál korábbi, 1947-ben készült két munkájában is foglalkozik. A *-ka/-ke* formánst mindkét tanulmányában úgy tünteti fel, mint a székelyeknél évszázadokon keresztül meglévő személy- és helynévképzésben egyaránt jelentkező divatos képzőt (BENKŐ 1947b, 1947c).

3. A fentiekben tehát azt láthattuk, hogy BENKŐ LORÁNDnak a *-ka/-ke* képzős helynevek kapcsán határozott véleménye van. Ezeket pontokba szedve a következőképpen összegezhetjük. 1. A *-ka/-ke* helységnévképző funkcióban szerepel. 2. Erős nyelvföldrajzi kötöttségei vannak: a magyar nyelvterület észak-északkeleti peremterületein jelentkezik. 3. A képző szláv eredetű, és nem azonos a magyar *-ka/-ke* kicsinyítő képzővel. 4. Kronológiailag a 15. századtól találjuk meg, főleg *-s* képzős helységnevekhez másodlagosan csatlakozva.

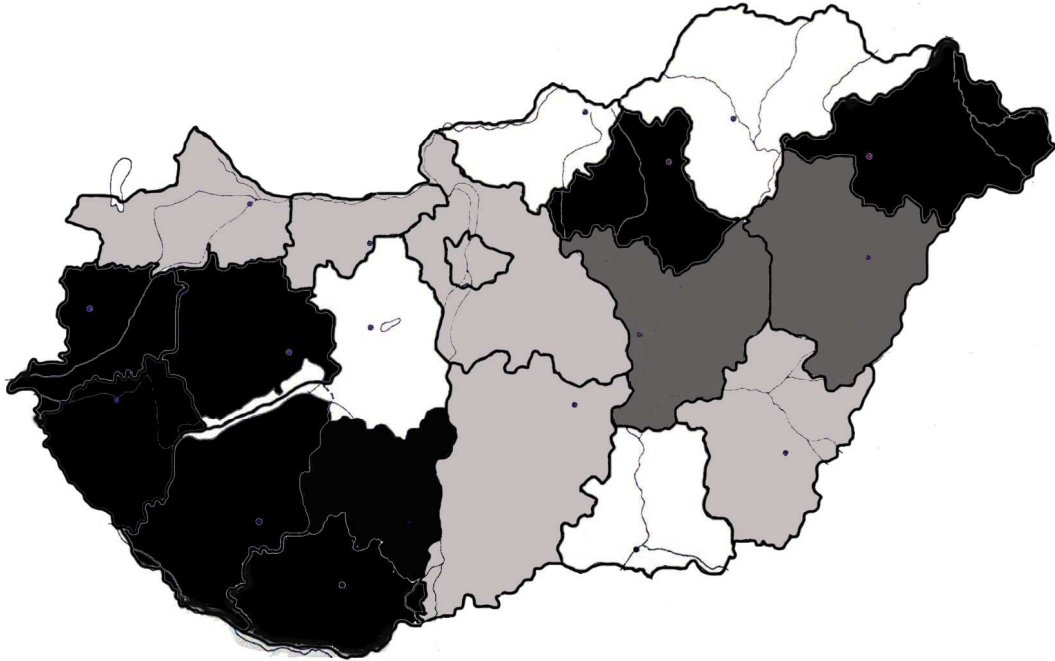
III. A *-ka/-ke* képző a magyar helynevekben – részletes feldolgozás

Dolgozatom ezen fejezetében az imént leírt tételeknek az igazságtartalmát vizsgálom meg, pontonként haladva igyekszem igazolni vagy megcáfolni az itt mondottakat.

Ennek megvalósítása érdekében névgyűjtő, forrásfeldolgozó munkát végeztem, amelynek során összegyűjtöttem a magyar nyelvterületről kiadott helynévgyűjteményekben szereplő valamennyi *-ka/-ke* végű helynevet, s ezeket adatbázisokba rendeztem. Az eredmények bemutatása előtt ezen fejezet első alfejezetében szólni kívánok magáról a gyűjtőmunkáról és a forrásokról is. Majd a második alfejezetben az előző fejezetből már megismert BENKŐ LORÁND által tett határozott kijelentéseket vizsgálom felül az általam feldolgozott névállomány fényében.

1. A névgyűjtő munka területi jellegzetességei

A névanyag összeállításához részben történeti, részben jelen kori névadatokat vettem figyelembe. Történeti adatokat csupán KOVÁTS DÁNIELnek az abaúji Hegyközből való gyűjtéséből merítettem (KOVÁTS 2000). A modern kori névállomány összegyűjtéséhez pedig rendelkezésemre álltak a különböző megyék földrajzi neveinek gyűjteményes kötetei, mint például „Baranya megye földrajzi nevei” (BMFN), „Zala megye földrajzi nevei” (ZMFN), „Heves megye földrajzi nevei” (HMFN), „Vas megye földrajzi nevei” (VMFN), „Somogy megye földrajzi nevei” (SMFN) stb. Sajnálattal tapasztaltam azonban, hogy vannak olyan megyék is, mint például: Fejér, Borsod-Abaúj-Zemplén, Csongrád, melyekről nem állnak rendelkezésünkre hasonló gyűjtések. Más megyékből pedig csupán egyes járások feldolgozott névállományára tudunk támaszkodni. Pest megyéből a Nagykátai járás, Békés megyéből a Békéscsabai járás, Győr-Moson-Sopron megyéből pedig a Győri járás készült el. Az alábbi térképen az egyes területek feldolgozottságának mértékét ábrázoltam.

A térképen fekete színnel jelöltem azokat a közigazgatási egységeket, melyek teljes feldolgozottságot mutatnak földrajzi névanyagukat tekintve. Ezek pedig a dél-dunántúli régióban: Baranya, Somogy, Tolna megye, a közép-dunántúli régióból: Veszprém megye, a nyugat-magyarországi régióban pedig: Vas és Zala megye, az észak-magyarországi régióból: Heves megye, az észak-alföldi régióból pedig Szabolcs-Szatmár-Bereg megye.

Sötétszürke színt rendeltem azokhoz a megyékhez, melyek kapcsán több járás névnyaga megjelent már: például Hajdú-Bihar és Jász-Nagykun-Szolnok megye.

Világosszürke árnyalat alatt azokat a területeket láthatjuk a térkép-vázlatban, melyeknek csupán egy járásnyi névgyűjteményük készült el napjainkig: Győr-Moson-Sopron megyéből a Győri járás, Komárom-Esztergom megyéből pedig az Esztergomi járás. Közép-Magyarországon Pest megyének még csak a Nagykátai járása látott napvilágot, illetve a dél-alföldi régióban Bács-Kiskun megyének a Kiskunfélegyháza és környéki névállománya segítette a munkámat, valamint Békés megyének pedig a Békéscsabai járás névadatai álltak rendelkezésemre.

Fehérrel jelöltem Észak-Magyarország két megyéjét: Nógrád, és Borsod-Abaúj-Zemplén megyét, valamint a dél-alföldi régióhoz tartozó Csongrádot, illetve a Közép-

Dunántúlon Fejér megyét. Ezek voltak azok a területek, melyeknek eddig még nem készültek el a helynévgyűjteményeik, s ennek következtében még nem álltak a rendelkezésemre névanyagok sem.

A következőkben röviden ismertetem azokat a munkákat, amelyek dolgozatom forrásaiként szolgáltak. A névanyag alapjai – mint az előző egységben jeleztem – a helynévgyűjtemények voltak (ZMFN, HMFN, SMFN stb.), valamint KOVÁTS DÁNIELnek az abaúji Hegyközből való gyűjtései (KOVÁTS 2000). Az etimológiai, szó- és névtörténeti ismeretekhez fontos kézikönyvekként az alábbiakat emelem ki: FNESz., ÚMTSz., ETSz., ŠMILAUER 1970.

Rendszeres helynévgyűjtő munkát először Zala megye területén végeztek. Zala történeti szempontból azért is különösen fontos, mert azon kevés megyénk egyike, ahol még nagyjából megmaradtak az Árpád-korban települt községek, valamint nem irtotta ki a török hódoltság a lakosság jelentős részét. Így a helynevek folytonosságának lehetősége igencsak kedvezőbb volt, mint az Alföldön (KÁLMÁN 1966: 147). A megyei földrajzinév-gyűjtemények derekát az adattárak adják. Járások szerint teszik közzé a községek belterületének és határának elnevezéseit mindenütt a határ térképével együtt. A helynevek sokat mondanak településtörténeti, nyelvészeti, gazdaságtörténeti, valamint földrajzi szempontból egyaránt. A magyar földrajzi nevek óriási tömegén kívül szláv, szlovák, horvát, német stb. helyneveket is tartalmaznak a kötetek, ami érthető, hiszen a megyék földrajzi neveinek formálásában természetesen részt vett minden itt élő népcsoport (KISS L. 1984: 108). A névgyűjtemények a régi helyek azonosításához, elenyészett falvak felkutatásához is segítséget nyújtanak. Ezek a munkák nélkülözhetetlen kézikönyvei azoknak a kutatóknak, akik egy adott megye lakosságának nemzetiségi összetételével, nyelvjárásával, néprajzával, földrajzával, történetével kívánnak foglalkozni. A szinkrón adatok gyűjtése tekintettel van a feledésbe merülő (a használatból lassan kivesző) nevekre, valamint az új és keletkező helynévkincsre egyaránt (HOFFMANN 1986: 488). Egy-egy közigazgatási egység neveinek gyűjtői munkálatait jobbra helyi lakosok, tanítók, középiskolai tanárok, középiskolai tanulócsoporthoz, hivatali személyek, illetve önkéntesek végezték. Olykor a gyűjtők az adatközlőktől kapott információk alapján megadták egy-egy névadat kapcsán azokat a magyarázatokat is, melyek a lakosság körében még ma is élő népi hiedelmet tükröznek. Az ilyen típusú névanyagok esetében az eredetet, származást bizonyítani, igazolni nagyon nehéz.

Azért is fontosak ezek a megyei földrajzinév-gyűjtemények, mert sokat tesznek a múlt és a jelen szellemi értékeinek megmentéséért, közkinccsé tételéért (HOFFMANN 1986: 487).

2. A *-ka/-ke* formáns jellegzetességei

Az előző fejezetben láthattuk, hogy a korábbi szakirodalom, elsősorban is BENKŐ LORÁND milyen megállapításokat fogalmazott meg a *-ka/-ke* formánsról. A továbbiakban ennek realitását teszem mérlegre az általam feldolgozott névállomány fényében.

1. BENKŐ egyik fontos állítása az volt, hogy a *-ka/-ke* jellegzetesen helységnévképző funkcióban szerepel. BENKŐ LORÁNDdal ellentétben TÓTH VALÉRIÁNAK kételyei merültek fel a képző kizárólagos településnév-alkotó formáns értékével kapcsolatban (vö. 2008: 126). BÉNYEI ÁGNES ómagyar kori névanyagot tanulmányozva szintén megjegyzi (2011), hogy az e morfémával létrejött névformák között korántsem csak helységneveket találunk, hanem nagyszámú mikrotoponimát (*Halaska, Fehérke, Halászka, Boglyaska, Cserjéske, Kopaszka, Köveske, Mocsárka, Nádaska, Malomka, Nyergeske, Sziloska* stb.) is (BÉNYEI Á. 2011). Gazdag névanyagot szemlélve nekem is az volt a tapasztalatom, hogy nemcsak a településnevek körében találhatóunk *Füzeske, Komlóska* típusú névalakokat, hanem a mikrotoponimák között is számos ilyen típusú név mutatkozik. A Hegyköz névállományából ilyenek például: *Szőlőske* (hegy Bózsván), *Köveske* (szántó Felsőregmecen), *Töviske* (a ref. egyház rétje Füzérkajátán), *Boglyaska* (rét, szántó Kovácsvágáson), *Nyergeske* (rét Kishután), *Hajnalaka* (szántó Kovácsvágáson), *Aranyoska* (rét, illetve szántó Kovácsvágáson), *Eperjeske* (erdő Nagyhután), *Fehérke* (legelő, kaszáló Füzérkajátán), *Sziloska* (erdő Pusztafaluban), *Nyárjaska* (erdő Nyíriben), (vö. KOVÁTS 2000); a mai helynévgyűjteményekből pedig: *Gyeneske* (síkság Felsőmindszenten, Baranya m.; BMFN. I, 211); *Galambka* (sík, szántó Bogyiszlón, Tolna m.; TMFN. 462); *Szomorka* (sík, kaszáló Poroszlón, Heves m.; HMFN. II, 11); *Iharoska* (erdő Szebényben, Baranya m.; BMFN. II, 108); *Nyárka* (erdő Óriszentpéteren, Vas m.; VMFN. 405); *Csicserke* (erdő Köveskálban, Veszprém m.; VeMFN. I, 150); *Magyalka* (bokros erdő Tagyonban Veszprém m.; VeMFN. I, 128); *Fagyaloska* (erdő, dombos szántó Erdőkövesden, Heves m.; HMFN. I, 65); *Bokroska* (kisebb bozótos terület Egyházasharaszttiban, Baranya m.; BMFN. I, 62); *Csalitka* (bokros hely Kertában, Veszprém m.; VeMFN. III, 101); *Fövenyeske* (tó Oldban, Baranya m.; BMFN. II, 97); *Füzeske* (patak Kisnaményban, Sz-Sz-B m.; SZ-SZ-BMFN. II, 154); *Hamarka* (patak Bélen, Hajdú-Bihar m.; H-BMFN. I, 102); *Nyavajka* (kis vízfolyás Jászberényben, Jász-Nagykun-Szolnok m.; J-N-SZMFN. I, 88); *Kopaszka* (dűlő Karácodfán, Baranya m.; BMFN. I, 234); *Pipiske* (nyerges dűlő Hajdúhadházán, Hajdú-Bihar m.); *Pityerke* (kis domb Kadarkúton, Somogy m.; SMFN. 570); *Púposka* (domb Zalacsányban, Zala m.; ZMFN. I, 267); *Nyulánka* (szántó Büssün, Somogy m.; SMFN. 407); *Aránka* (szántó Alsónyéken, Tolna m.; TMFN. 502); *Bánomka*

(szántó Dunaföldváron, Tolna m.; TMFN. 159); *Piroska* (szántó Nemeskeresztúron, Vas m.; VMFN. 348); *Kopárka* (szántó Belezsnán, Zala m.; ZMFN. I, 613); *Biborka* (völgy, szántó Oroszlányban, Komárom-Esztergom m.; K-EMFN. 225); *Csalóka* (szántó Gyermelyen, Komárom-Esztergom m.; K-EMFN. 199); *Nyelőke* (lejtős szántó Csalrendeken, Veszprém m.; VeMFN. III. 263); *Avaska* (szántó Petneházán, Szabolcs-Szatmár-Bereg m.; SZ-SZBMFN. I, 128); *Pallóka* (szántó Penészleken, Sz-Sz-B m.; SZ-SZ-BMFN. III, 361); *Szárazka* (temető és környéke Sántoson, Somogy m.; SMFN. 500); *Hársika* (rét Csákánydoroszlón, Vas m.; VMFN. 458); *Hosszúka* (rét Csákánydoroszlón, Vas m.; VMFN. 458); *Büdöske* (sík Kerkateskándon, Zala m.; ZMFN. 393); *Vereske* (legelő Mikófalván Heves m.; HMFN. I, 65) stb. Arra, hogy e nevekben a *-ka/-ke* esetleg nem ugyanolyan értékű, később még kitérek. Az itt említett adatok (és még továbbiak is) számosan azt igazolják, hogy a *-ka/-ke* képzős helyneveknek idővel nyilvánvalóan lazulni kezdtek a helyfajtaéhoz való kötöttségei (ha voltak ilyenek), s ez a szerkezeti típus korántsem csak helységnevekben jelentkezik, hanem idővel áttért a határnevekre is (vö. ehhez TÓTH V. 2008: 125).

2. A képzőnek BENKŐ LORÁND szerint erős nyelvföldrajzi kötöttségei vannak tekintve, hogy az észak-északkeleti peremterületen jelentkezik ez a névtípus. Meg kell ugyanakkor említenünk, hogy már a korábbi szakirodalom is, pl. a TNyt. számos ide sorolható példát említ más vidékekről, többek között a Dunántúlról is (1305>1372: *Cholanaka*, Baranya m., 1346: *Nogka*, Fejér m., 1439: *Odoska*, Veszprém m., vö. hód; 1255: *Olozka*, Vas m., 1385: *Saska*, Zala m.). Az ugyan elképzelhető lenne, hogy a dunántúli területekre a képző az északkeleti régióból csak később terjedt át, de SZEGFŰ MÁRIA rámutat arra, hogy a két területen ugyanakkor jelentkezik ez a fajta névtípus (1992: 320). Az általam vizsgált területek közül a Hegyköz (*Szőlőske*, *Köveske*, *Kopaszka*), Heves (*Hagyóka*, *Járóka*, *Csalóka*), illetve Szabolcs-Szatmár-Bereg megye (*Őrke*, *Fáska*, *Szabadka*, *Ököske*) földrajzi neveinek előfordulása valóban igazolhatja BENKŐ állítását, de ugyanakkor azt is meg kell itt jegyezni, hogy a BENKŐ által gócpontnak gondolt észak, északkeleti területek közül Nógrád és Borsod-Abaúj-Zemplén megyék helynévgyűjteménye még nem készült el, ami pedig nyilván fontos új adalékokat szolgáltatna a térség *-ka/-ke* képzős (vagy ilyen végű) helyneveinek nyelvföldrajzi képéhez. Azonban azt is megfigyelhetjük, hogy ez a névtípus nemcsak a BENKŐ által feltételezett területeken jelentkezik, hanem a magyar nyelvterületnek lényegében minden pontján. Névanyaggyűjtésem során az adatbázisomba felvettem ilyen formással álló neveket a nyugat-dunántúli régiókból (Vas megye: *Nyárka*, *Hársika*, *Csalitka*; Zala megye: *Büdöske*, *Kopárka*, *Gyakorka*, *Mocsárka*; Győr-Moson-Sopron megye: *Szombatka*), a Dél-Dunántúlról (Baranya megye: *Bokroska*, *Iharoska*, *Kopaszka*, *Domborka*;

Somogy megye: *Nyároska, Nyulánka, Szárazka*; Tolna megye: *Galambka, Vácika*); a közép-dunántúli területekről (Veszprém megye: *Nyelőke*; Komárom-Esztergom megye: *Bíborka, Halomka, Nyároska*), a dél-alföldi régióból (Bács-Kiskun megye: *Fülöpke*, Békés megye: *Szabadka, Nyáraska, Ölöske*), valamint Közép-Magyarországról Pest megyéből: *Mocsárka, Szalonka* stb. Az adataim mindenesetre azt mutatják, hogy a *-ka/-ke* típusú nevek nemcsak az északi peremvidéken, hanem a magyar nyelvterület más részein is jelentkeznek. Az egyes funkcionális kategóriák és etimológiai típusok bemutatását külön egységben végzem el.

3. A következő kérdéses pont pedig a *-ka/-ke* formánsra nézve az, hogy BENKŐ LORÁND azt tarja, hogy a képző szláv eredetű, és nem azonos a magyar *-ka/-ke* kicsinyítő képzővel. Szerinte a magyar-szláv nyelvhatáron élő magyar lakosság a szláv: *-bka: -ka* elemet mint helységnévképzőt elvonta. A feldolgozott névállományban magam is szép számmal találtam a magyar nyelvterület egészén szláv (vagy annak gyanított) neveket, mint amilyen például a *Dubinka* (<vö. szlk. *dubina* 'tölgyerdő', sík, szántó Alsóregmecen); *Kopaszóka* (< vö. szlk. *kopasóka* 'kopasz, csupasz', sík, rét, valamint legelő Alsóregmecen, nyáron ez a táj nagyon kiszárad, kopasz, csupasz lesz); *Susulka* (< vö. szlk. *susulka, susutka, sušený* 'aszalt', erdőréssz Bózsván); *Visolyka* (<vö. szlk. *visoka meza* 'magas mezsgye' dülő Alsóregmecen); *Zatka* (<vö. szlk. *zatka* 'hátsó rész', sík, illetve rét Alsóregmecen, Felsőregmecen, Nagyhután) stb. (ezekről bővebb információk találhatóak a mellékletben, illetve vö. KOVÁTS 2000); *Dolinka* (<vö. szlk. *Dolyinka* 'kis völgy', domb, vízmosás Istenmezején); *Páska* (<vö. szlk. *Paska, pás* 'csík, sáv' erdő Sirokban); *Polianka* (<vö. szlk. *Polyanka, polyán, Pol'na* 'hegyi rét' füves bozontos Kisnánán) (HMFN); *Delinke* (<vö. szlk. 'dělъ' domb, hegy (ŠMILAUER 1970: 38), kis domb Jászfákóhalmán) (J-N-SzMFN); *Dabróka* (<vö. szlk. *Dobronka, dobrota* 'jó minőségű', sík, legelő, szántó Nagyaron); *Topolyka* (<vö. szlk. *Topoja* 'fehér nyárfa', árok Túrístvándiban) (Sz-Sz-BMFN); *Mláka* (<vö. szlk. *mlaka* 'pocsolya', vizenyős rét Alsókimpányon) (Hajdú-Bihar megye); *Pölöske* (< vö. szlk. *Plieska* vö. FNESz., rét, sík Toronyban) (VMFN); *Láfka* (<vö. szlk. *láfka* 'átjáró', fahíd Öskün), *Piszke* (< vö. szlk. *pijeske* 'homok' vö. GYÖRFFY 2: 306., falurész Lábatlanban) (K-EMFN); *Dioka, 'Djelka'* (< vö. szlk. *dijelka* 'részcseke, kis föld' szántó Kásádon), *Duboka* (< vö. szlk. *duboká* 'belsőség' határrész Göresonydolokán) (BMFN) stb. (E típust később részletesen tárgyalom.) BENKŐ LORÁND a szláv nevek kapcsán azt állapítja meg, hogy néhány esetben a bővülés még a szláv nyelvben végbement (2003: 176). TÓTH VALÉRIA is hasonlóan vélekedik a *Miszlóka* név kapcsán, hiszen arra mutat rá, hogy még az átadó nyelvben végbement a változás, vagyis a szlávban, a megfelelő képzővel egészült ki a *Miszla* pataknev (vö TÓTH V. 2001b: 105).

4. BENKŐ LORÁND a *-ka/-ke* formáns kapcsán azt állapítja meg, hogy kronológiailag a 15. századtól találjuk meg ezeket a típusú neveket *-s* képzős növénynevekhez másodlagosan csatlakozva. TÓTH VALÉRIA ennek kapcsán arra mutat rá, hogy a *-ka/-ke* képzőnek ez a kötöttsége is jelentősen fellazult, és az *-s* képzős nevek mintájára (1438: *Eperjes*, 1773: *Eperjeske*; FNESz.: *Eperjeske*, Szabolcs m.; 1396: *Komlos*, 1682: *Komlóska*; FNESz.: *Komlóska*, Zemplén m. stb.) más névvégekhez (1156: *Suran*, 1773: *Suranka*; FNESz.: *Surányka*, Nyitra m.; 1773: *Malyinka*; FNESz.: *Mályinka*, Borsod m.; 1113: *Scalad*, 1773: *Családka*, FNESz.: *Családka*, Nyitra m. stb) is hozzávonódott. Névanyagomban ugyancsak több olyan név is található, amelyekben a *-ka/-ke* képző más típusú névhez járult. Ilyen például: *Angyalka* (dülő Bózsván), *Mocsárka* (ma határrész Felsőregmecen, illetve számos településen), *Fehérke* (legelő Füzérkajátán), *Ezüstke* (bánya Füzérradványon), *Hajnalka* (szántó Kovácsvágáson) stb. (KOVÁCS 2000); *Domborka* (domb Cún nevű településen, nevét térszínformájáról kapta), *Folyóka* (kis folyó Szebényben), *Iharoska* (erdő Szebényben), *Kopaszka* (dülő Karácodfán) *Avaska* (szántó Harkányban) stb. (BMFN.); *Gyógycsika* (sík Kapolyon), *Nyulánka* (Hosszú keskeny szántótábla Büssün), *Pityerke* (kicsike domb Kadarkúton), *Szárazka* (Sántos településen a temetőt és környékét nevezik így), stb. (SMFN.); *Magyalka* (bokros erdő Tagyon), *Aránka* (sík, szántó Alsónyéken), *Bánomka* (szántó Dunaföldváron) stb. (TMFN.); *Bíborka* (völgy, szántó Oroszlányban), *Csalóka* (szántó Gyermelyen); *Halomka* (dülő Táton) stb. (K-EFN.); *Kopárka* (sík, szántó Beleznán), *Mocsárka* (kisebb nocsár Pórszombaton), *Picike* (forrás Novában) stb. (ZMFN); *Hársika* (sík, szántó, rét Csákánydoroszlón), *Szaruka* (lankás szántó Szalafőn) *Pusztika* (dombos szántó Horvátzsidányon) stb. (VMFN.); *Hagyóka* gyümölcsös Verpeléten); *Nyárádka* (patak Poroszlón); *Szomorka* (kaszáló Poroszlón) stb. (HMFN); *Csomorka* (szőlős hegy Remetén), *Szóllóka* (legelő Diószegen), *Hamarka* (patak Bélen) stb. (H-BMFN.); *Nyavalyka* (vízfolyás Jászberényben), (J-N-SzMFN) stb.

BÉNYEI ÁGNES azt is megemlíti, hogy a helynév *-cska* képzővel való bővülése egy esetben figyelhető meg. 1248: *Salgo*, 1773: *Salgócska* (FNESz.: *Salgócska*, Nyitra m.; vö. BÉNYEI 2011). Továbbá arra is van példa, hogy a képzőelem elmarad: 1323: *Sereden* falu lesz a 1270: *Seredenke* névből úgy, hogy elhagyták a *-ke* kicsinyítő képzőnek felfogott elemet (vö. BÉNYEI 2011). TÓTH VALÉRIA mindezekén túl arra is rámutatott, hogy e formáns részt vesz a névrész > névelem csere folyamatában is: 1392: *Kenderesfalva* > 1523: *Kendereske* (TÓTH V. 2008a: 92).

Az itt említett helynévi példák tehát szemléletesen igazolják, hogy a *-ka/-ke* képzőelem messze nem csupán *-s* képzős létező helynevekhez járulva hozott létre névalakulatokat, és kronológiailag a korai időktől kezdve lényegében máig produktívnak mutatkozik.

3. Az etimológiai rétegek

Feldolgozó munkám alapjaként a helynévgyűjtemények névanyagát rendeztem adatbázisokba, ahol a nevek kategorizációját is elvégeztem azért, hogy a továbbiakban a rendszer átláthatóbbá váljon. A nevek jobbára mikrotoponimák, melyek a következő helyfajtákat foglalják magukban: dűlők nevei, határnevek, gyümölcsösök, szántók, erdők, kaszálók, rétek, legelők, szőlők, kis tavak stb. nevei. Ezeket a neveket a bennük lévő *-ka/-ke* jellege, illetve a helynév etimológiája alapján öt különböző osztályba soroltam. Így felosztásom alapján a következő csoportok születtek: **1.** *-ka/-ke* képzővel álló személynévi eredetű helynevek, ahol tehát a képző a személynév része (és vagy mai becéző funkcióban, vagy régi személynévképző funkciójában szerepel). Ebbe a csoportba soroltam az olyan neveket, mint például a *Jancsika*, *Ivánka* egyrészes nevek, illetve a *Petike-kert*, *Boriska-kút*, *Botka-tag* nevek előtagjait stb. A nevek etimológiai igazolásához segítségként a KÁZMÉR MIKLÓS által szerkesztett „Régi magyar családnevek szótára”-t (RMCsSz.) használtam föl. **2.** *-ka/-ke* végű belső keletkezésű nevek csoportjába azokat a neveket soroltam, ahol a képző egyértelműen helynévképzői szerepben áll. Ide tartoznak például az olyan nevek, mint *Avaska*, *Fáska*, *Büdöske*, *Mogyoróska*, *Iharoska*, *Angyalka*, *Komlóska* stb. **3.** A *-ka/-ke* végű közsőzóra visszavezethető nevek alkotják a következő típust, ahol tehát a közsőzi előzmény tartalmazza a képzőt. Ebben a csoportban szerepelnek az olyan nevek, mint például a *Babuka* (< *babuka* 1. a homloknál és a fejtetőn négyszögletesre tárt kendőt viselő asszonyokkal kapcsolatban mondják a régi fejkendőviseletben. 2. ügyetlen, esetlen járású; vö. ÚMTSz. 1: 297), *Csuszka* (magyar fejlemény: valószínűleg népi elvonás a *csúszkál* igéből, esetleg tudatos alkotás a *csúszikból*; vö. TESz. 1: 576) stb. Az etimológiai alátámasztást az utóbbi két csoport neveinél az „Új magyar tájszótár” (ÚMTsz.), a KISS LAJOS-féle „Földrajzi nevek etimológiai szótára” (FNESz.) és a „A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára” (TESz.) adta. Továbbá felhasználtam még a RÁCZ JÁNOS által szerkesztett „Növénynevek enciklopédiája” (NövEnc) és VÖRÖS ÉVA: „Magyar gyógynövények neveinek történeti-etimológiai szótára” (2008) című munkákat is.

A 4. csoportba a szláv eredetű *-ka/-ke* képzős vagy *-ka/-ke* végű neveket vettem fel. Az ilyen típusú nevek közé az olyanokat soroltam, mint pl. *Dabróka* (*Dobroka, dobronka, dobrota* 'jó minőség' szlovák közszó; vö. KOVÁTS D. 2000: 327), *Linyka* ('*linь*' vö. Sh: *Linjak* hn., ŠMILAUER 1970: 112), *Pojánka* (*polyán, polyana, polyácska, pol'ana* 'hegyi rét, tisztás', vö. KOVÁTS D. 2000: 328) stb. Ezeknél a mikrotoponimáknál a szláv eredet bizonyítására KOVÁTS DÁNIEL monográfiájának szláv közszói nevek mutatóját (2000: 327, 328), valamint a VLADIMIR ŠMILAUER által szerkesztett szótárat (1970) használtam fel.

Az 5. csoport a bizonytalan etimológiájú *-ka/-ke* végű neveket tartalmazza. Ide azokat a helyneveket soroltam, melyekről semmilyen információ nem állt a rendelkezésemre. Ezekre néhány példa: *Bötke, Inoka, Meske, Póka, Sersika, Cillőke, Csernóka, Lalka, Kolokóka, Hopoka* stb. Ezek egy része bizonyosan szláv eredetű, míg mások inkább belső keletkezésűek, esetleg ezen belül is személynévi eredetűek lehetnek.

A következőkben e típusok részletes bemutatását végzem el.

1. A névadatgyűjtői munkám során a megyék névanyagában szép számmal találtam olyanokat, ahol a belső keletkezésű nevek között a *-ka/-ke* képzővel állóknak egy jelentékeny része személynévi alapszót tartalmaz: *Peterke, Andorka, Ivánka, Jánoska* (SMFN.), ahol a képző funkcióját bizonyos esetekben éppen azért nem könnyű eldönteni, mert sajátos névhasználói attitűd kapcsolódik e nevekhez. Szembetűnő ugyanis például a *Kovácska, Németke* névformák gyakori előfordulása Baranyában, ahol a forrás szerint 'Kovács nevű személy kisebb földdarabja' típusú értelmezést tulajdonítanak a névhasználók a neveknek, vagyis a képző ténylegesen nem személynévképzői szerepű, de ugyanakkor őriz valamit a kicsinyítő szerepéből. Gyűjtőmunkám során szép számmal találtam minden közigazgatási régióban olyan helynevet, amelyben a *-ka/-ke* képző személynéveken szerepelt. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye Rohod településéről ismerjük pl. a *Vaska-hegy* dombnevet, amelynek *Vaska* előtagjáról úgy nyilatkoznak az adatközlők, hogy az *Vaska* nevű személyről kapta a nevét. A *Vaska* régi személynévi szerepéről szótáraink is tanúskodnak (vö. 1472: *Waska*, 1602: *Vaska*, r.világi személynév; vö. RMCsSz. 854). Hasonló személynévi előtagot tartalmazó kétrészes névformák a következők: *Banka-hegy* (domb Nyírderzsen, *Banka* nevezetű személyről; vö. 1457: *Banka* a Bán r. világi személynév + *-ka* bec képző. RMCsSz. 84); *Danka-lapos* (legelő Nyírcsászáriban, vö. 1453: *Danka* személynév; RMCsSz. 280); *Györke-hegy* (hegy Apagyon, vö. 1412: *Gyurke*, 1459: *Gyerke*, 1675: *Geörke*, 1720: *Györke* személynév, vö. RMCsSz. 1128); (Sz-Sz-BMFN). További hasonló példák: *Beke-kert* (szőlő Vámospércsen, vö. 1285: *Beke* személynév; RMCsSz. 113); *Borka-sziget* (kis sziget Oláhszentmiklóson, vö. 1469: *Borka* személynév; RMCsSz. 169); *Szanka-tanya* (birtok

Józsán, személynév, ehhez vö. 1430: *Zanka*; 1723: *Szanka*; RMCsSz. 968), (H-BMFN.); *Dóka-gödör* (homokdomb Jászkóhalmán, vö. 1469: *Doka* személynév, RMCsSz. 307); *Cseke-tag* (szántó Jászkiséren, vö. 1401: *Cheke*, 1692: *Cseke* személynév, RMCsSz. 227); *Burka-erdő* (erdő Jászberényben, nevét szintén tulajdonosáról kapta ehhez vö. 1569: *Burka* személynév, RMCsSz. 194), (J-N-SZMFN.); *Sinka sor* (út Erdőtelek határában, *Sinka* nevezetűről vö. 1322: *Synka*, 1720: *Sinka* egyházi személynév, RMCsSz. 937); *Dajka-szőlő* (dombos szőlő Szilvásváradon, vö. 1400: *Dayka*, 1589: *Daika*, 1616: *Dajka*; a dajkaságot vállaló özvegy vagy leányanya nevéket válhatott névvé, RMCsSz. 274), (HMFN.); *Botka-tag* (sík terület Kemeneshőgyészen, valamikori tulajdonosáról vö. 1407: *Bothka*, *Botka-Butka* r. világi személynév, RMCsSz. 280); *Lőke-tag* (szántó Adorjánházán, vö. 1453: *Lewke*, 1583: *Leőke*, 1658: *Lőke* személynév, RMCsSz. 672); *Zarka-szőlő* (szőlő Pápán, vö. 1352: *Zarka* személynév, RMCsSz. 972), (VeMFN.); *Luka köz* (utca Beléd községben, *Luka* nevű emberről vö. 1429: *Luka* a Lukács r. világi egyházi személynév rövidülése, RMCsSz. 688); *Furka köz* (út Beléd községben, vö. 1458: *Furka* személynév, RMCsSz. 378), (Gy-M-SMFN.) stb. Ezeknél a kétrészes névformáknál azt láthattuk, hogy a *-ka/-ke* formáns a családnevekben szerepelt.

A következőkben azokra a kétrészes helynevekre emlétek néhány példát a gyűjtéseim közül, amikor a *-ka/-ke* képző a keresztnemekhez kapcsolódott. Ezek pedig a következők: *Belső-Petike* (rét Túronyban, puszta személynévből keletkezett + *-ka* becéző formula); *Erzsike-forrás* (forrás Óbányán); *Ivánka-dűlő* (dűlő Regenyén), (BMFN.); *Mihóka-halások* (halastavak Kadarkúton); *Katóka-telep* (birtok Látrányban), (SMFN.); *Boriska-kút* (kút Lesenceistvádon), (VeMFN.); *Julika-tag* (szántó Nyírkercesen); *Miska-hegy* (domb Nyírkátán); *Péterke-lapos* (legelő Túrricsén), (Sz-Sz-BMFN.); *Gyurka-tag* (sík, szántó Zalagyömrőn); *Mihályka-köz* (rét Zalalövön); *Bazsika-fenyős* (erdő Zalabaksán), (ZMFN.); *Katinka-rét* (rét Jakabházán); *Tamáská-árok* (árok Nagygereseden), (VMFN.); *Ilonka-puszta* (szántó Gyömörén); *Treszka-tag* (sík, szántó Téten), (Gy-M-SMFN.); *Ilka-tető* (domb Verpeléten); *Jánoska-rét* (kaszáló Egerszalókon), (HMFN.); *Andriska dűlő* (dűlő Jászberényben); *Piroska-lapos* (szántó Jánoshidán), (J-N-SzMFN.) stb.

A gyűjtőmunkám során jóval több olyan adatot találtam, mikor a *-ka/-ke* képző egyrészes nevekben volt megtalálható. Ezeknél az egyrészes helyneveknél is külön-külön mutatom be névgyűjtői munkám közül azokat a példákat mikor a *-ka/-ke* formáns keresztnemekhez járulva, illetve családnevekben jelentkezik.

Mikor a formáns keresztnemekhez kapcsolódik. Ilyen például: a *Lacika* sík, a nevét Pálmonostorán az adatközlők ismeretei szerint tulajdonosáról kapta (a név Bács-Kiskun

megyéből való). További hasonló példák: *Etelka* (szántó Mezöpeterden); *Simonka* (birtok Pocsajon), (H-BMFN.); *Jánoska* (rét Egerszalókon, nevét egy János nevű csordásról kapta, vö. HMFN. I, 168); *Mártonka* (szántó Recsken); *Zsuzska* (legelő Nagyvisnyón), (HMFN.); *Iréнке* (tanya Alattyánban); *Julika* (rét Cibakházán), *Jolánka* (legelő Jászkiséren), (J-N-SzMFN.); *Balika* (legelő Fehérgyarmaton), (Sz-Sz-BMFN.); *Istvánka* (szántó Bogyiszlón); *Náncsika* (legelő Bonyhád); *Gyurgyóka* (dombos szántó Értényben), (TMFN.); *Miske* (dombos erdő Felsőörsön); *Piroska* (szántó Malomsokán); *Petke* (városrész Balatonfüreden), (VeMFN.); *Pityuka* (falurész Farkasfán), (VMFN.); *Ivánka* (szántó Kisbéren), (K-EMFN.); *Andorka* (fás terület Patalomban), (SMFN.); *Salamonka* (erdő Belvárdgyulán), (BMFN.) stb.

Az egyrészes helynevek másik típusa, mikor a *-ka/-ke* formáns a családnevekben mutatkozik. Ilyen például Jászszentlászlón Pörke Mártyi rétje, amit *Pörke* néven emlegetnek. Kiskunfélegyházán az iskolát *Szluka* néven emlegetik, mert első tanítója Szluka nevezetű volt. (Mindkét név Bács-Kiskun megyéből való). További hasonló példák: *Danka* (rét Gyöngyöspatán); *Liszka* (szántó Gyöngyösön), (HMFN.); *Dóka* (rét Debrecenben); *Szuszka* (utca Hencidán); *Zelke* (gyümölcsös Hajdúhadházán), (H-BMFN.); *Suska* (dűlő Nagyecsed); *Duszka* (legelő Szatmárcsekén), *Dancka* (legelő Szatmárcsekén), (Sz-Sz-BMFN.); *Györke* (szántó Szekszárdon); *Cinka* (domboldal Szekszárdon), (TMFN.); *Diska* (határrész, gyümölcsös Kisapátiban); *Danka* (rét, nádas Csóton); *Semetke* (szőlő Gógánfán), (VeMFN.); *Botka* (erdő Bakonybánk); *Banka* (szántó Nyergesújfaluban), (K-EMFN.); *Cirka* (szántó Börcsön), (Gy-M-SMFN.); *Bolóka* (legelő Csáfordon), (ZMFN.) stb.

A személynévből alakult nevek kapcsán a *-ka/-ke* képző nagy valószínűséggel nem helynévképző, hanem kicsinyítő, becéző funkcióban jelenik meg.

Már korábban is említést tettem ugyanakkor a Hegyközbeli azon adatokról, amelyekben a *-ka/-ke* – noha személynévi alapszón jelentkezik – nem a személyre vonatkozó kicsinyítő-becéző formáns, hanem sokkal inkább úgy tűnik, hogy a név által jelölt terület kisebb voltát hivatott kifejezni. Például: *Kovácska* (szántó Füzéren, Kovács nevű ember kisebb földdarabja), *Németke* (szántó, illetve kaszáló Füzéren, a tulajdonosáról elnevezett kisebb földdarab) stb. (KOVÁTS 2000). Ugyanakkor a személynévből alakult nevek kapcsán e nevekben tehát valahol a nyilvánvaló helynévképzői funkció is jelentkezik.

2. A nevek második csoportját azok az elnevezések alkotják, ahol a *-ka/-ke* képző tisztán helynévképzői szerepben áll. Ezt a csoportot is két altípusra bontottam. Az egyik típusban azok a nevek szerepelnek, melyekben a *-ka/-ke* formáns *-s* képzős nevekhez járult, a másik altípusba tartoznak azok a nevek, mikor más alapszóhoz kapcsolódott a *-ka/-ke* formáns. Példák az első típusra: *Nyáraska* (nyárfákkal benőtt kisebb terület), *Füzeske* (fűzfákkal benőtt

kisebb terület), *Tölgyeske* (tölgyfákkal benőtt kisebb terület), *Avaska* (talaja nyirkos vizenyős, tele van korhadó növényzettel), *Fáska* (kis bozótos, fás terület), *Ölöske* (mértékkel osztott kaszáló, hat lábnyi távolság, területméterenként vö. KOVÁTS 2000: 318), (mindezeket lásd: Sz-Sz-BMFN.); *Bokroska* (bokrokkal benőtt terület), *Iharoska* (juharfás terület), (BMFN.); Jász-Nagykun-Szolnok megye: *Szőlőske* (kisebb szőlős terület), (J-N-SzMFN.); *Alsó-Mogyoróska* (mogyorófákkal benőtt kisebb terület); *Tüzeske* (száraz, tűzköves a területe); *Fagyaloska* (fehér bugás virágzatú növény, bogyótermésű vö. ÚMTSz. 2: 250., ilyen növényvel benőtt kisebb terület) *Nyárfaska* (nyárfákkal benőtt kisebb terület), *Vereske* (a talaj színéről kapta a terület a nevét), *Epreske* (eperrel benőtt kisebb terület), *Somoska* (somot termő terület), *Szoroska* (szűk utca), (HMFN.); *Piroska* (színnévi előtagja önként kínálkozóvá teszi azt a magyarázatot, hogy a piroska névelem a 'kicsit piros' melléknévből való, a talaj színére utal), (K-EMFN.); *Büdöske* (szűrős szagú kisebb föld terület), *Hímeske-tető* (a dombtető mintázatára, csipkészetére utal az elnevezés vö. ÚMTSz. 2: 953), (VeMFN.); *Gyeneske* (viszonylag egyenes, sík terület), (SMFN.); *Púposka* (a forma szerinti megjelölésre utal púpos, dombos + -ka kicsinyítő képző vö. ÚMTSz. 4: 626), *Sziloska* (szilfával benőtt terület), *Tiloska* (tiltott terület vö. TESz. 3: 919), (ZMFN.); *Pipiske* (madárnévből lett helynév vö. ÚMTSz. 4: 494), (H-BMFN.); *Nyergeske* (nyereg alakú kisebb hegy), *Köveske* (köves talajú kisebb terület), (továbbiakhoz lásd: KOVÁTS 2000) stb.

A belső keletkezésű nevek másik altípusába soroltam azokat a helyneveket melyeknél a -ka/-ke formáns nem -s képzős, hanem más alapszóhoz járult. Ezek pedig a következők: *Mocsárka* (vízinövényekkel benőtt kisebb terület), *Domborka* (nevét a térszínformáról kapta), *Szabadka* (bizonyos szolgáltatások alól mentes földdarab),(Sz-Sz-BMFN.); *Hamarka* (vize hirtelen, gyorsan, hamar lefolyik), *Csomorka* (csomor szőlőfajta vö. ÚMTSz. 1: 878), *Malomka* (a szántó területén egykor malom állt), *Szóllóka* (a posványokban a járó kelők szekere fennakadt, a szekeresek igavonóikat nógatni kellett, vö. Bihar Vármegye 1: 160), *Tóka* (kisebb méretű tó, pocsolya), (H-BMFN.); *Nyavalyka* (száraz évszakban nincs benne víz, vö. ÚMTSz. 4: 494), (J-N-SzMFN.); *Hagyóka* (területét elhagyták, műveletlen terület), *Járóka* (keskeny út), *Csalóka* (nem lehet megítélni a terület nagyságát), *Szomorka* (rossz minőségű föld, a növények megsárgulnak benne), (HMFN.); *Pusztika* (kipusztult, puszta, elpusztásodásra, elnéptelenedésre utal, növényzet nélküli terület vö. ÚMTSz. 4: 633), *Hársika* (Egyházassoka elsődleges helynév deszemantizációs változása vö. FNESz. I, 201), *Magyarka* (a lakosság nemzetiségére utal, magyarlakta terület), (VMFN.); *Gyógyicsika* (Kenderáztató tavak voltak itt, és az áztatással megfehéredő kenderről nevezték el ezt a területet), *Szárazka* (a temetőt nevezik így „minden ember oda kerül a szárazkába), *Nyulánka* (hosszú keskeny

szántótábla), (SMFN.); Folyóka (kis folyóvíz), Kopaszka (kopasz, csupasz, terméketlen talajú földterület), (BMFN.); *Bánomka* (megbánta aki ide települt), (TMFN.); *Halomka* (kis halom), (K-EMFN.); *Csalitka* (fás, bokros terület), *Csicserke* (területén sok madár él, csicserke: búbos pacsírta, mezei pacsírta vö. ÚMTSz. 1: 816), *Magyalka* (területén sok molyhos tölgy=magyalfa található), *Nyelőke* (a hegyből ide lefolyó vizet a föld talaja hamar elnyeli), *Tőtike* (területét feltöltötték), (VeMFN.); *Szombatka* (a szombatos egyházi rend neve + *-ka* kicsinyítő képző), (Gy-M-SMFN.); *Picike* (a terület kiterjedésére, méretére utal), *Uccika* (kis út), (ZMFN.); *Ezüstke* (ezüstöt rejtő ásványbánya), *Karajka* (földterületről leválasztott kisebb földdarab), *Kálvinóka* (kálvinista, a református egyházhoz tartozó hely), (KOVÁTS 2000) stb. Ezeknél a neveknél a *-ka/-ke* képzőelem egy létező helynévhez járul. A névformák ugyanakkor egyértelműen jelzik, hogy a helynévi alapszó – noha ez a legtipikusabb – nem csupán *-s* képzős lehet, hanem a *-ka/-ke* más névvégekhez is hozzájárulhatott. Továbbá BÉNYEI meglátása szerint az ilyen esetekben *-ka/-ke* formánssal hozzák létre az új helynevet a beszélők, de mivel a képző napjainkban is aktív a kicsinyítés (ami elsődleges funkciója) szerepében, így az ilyen nevekben az a jelentésárnyalat is érvényesül, hiszen a formánsok az ilyen névvel jelölt helyek kisebb kiterjedésére is utalnak. Ez pedig a *Kovácska* (Kovács nevű ember kisebb földdarabja) illetve a *Németke* (Német nevű kisebb földdarabja) helynév esetében azt is jelentheti, hogy a képzőre – funkcióját illetően – poliszémia lehet jellemző (vö. BÉNYEI 2011).

3. A következő típusba azokat a neveket soroltam, ahol a neveket *-ka/-ke* végű közsőkre lehet visszavezetni. Ilyen például Heves megyében Ostoros területén található *Aranka* szőlő, amely az *aranka* gyomnövény nevéből alakult. (Ehhez lásd: TESz. I: 170). Hasonló névformák tartoznak még ebbe a típusba, mint például a Kisnána területén lévő *Tatárka* rét, erdő. A *tatárka* a pohánkával rokon, egykor takarmánynak termesztett növény, vö. Rác J. Növénynevek enciklopédiája 720. Valamint szintén ebbe a típusba tartozik még az abaúji Hegyköz nevei közül az *Angyalka* dúlő Bózsvaról, melynek területe angyalgyökér nevű gyomnövényvel van tele; illetve Kovácsvágáson található *Hajnalka* nevű szántó, aminek területe ilyen nevű tölcséres virágú kúszónövényvel van benőve. Az ilyen típusú neveknél a *-ka/-ke* képző a közsőhöz kapcsolódva alkot helynevet.

4. A következő csoportba azokat a neveket soroltam, melyek etimológiájukban kimutatható a szláv eredet. Ennek igazolásához VLADIMIR ŠMILAUER által szerkesztett szótárat használtam fel, illetve KOVÁTS DÁNIEL monográfiájának szláv közsői mutatóját. Már ezen fejezet második alfejezetében is arra mutattak a példák, hogy szláv eredetű nevekkel nemcsak az északi peremterületek mentén lehetett találkozni, hanem a magyar nyelvterület

számos más pontján is. Egyrészt ez köszönhető a nemzeti sokszínűségnek, mert a magyarokon kívül más népek is éltek ezeken a területeken, valamint a letelepedő magyarság átveszi – még a honfoglalás előtti időszakból valókat – a szlávok által adott neveket. Erre nagyon jó példák a víznevek, melyek őrzik ősi neveiket. Azonban gyűjtőmunkám során nemcsak vízneveket, hanem számos más olyan mikrotoponimát találtam, melyeknél kimutatható volt a szláv eredet. Ilyen például a *Válicka* patak, mely a szláv *varb* 'forrásban lévő víz' töre vezethető vissza, vö. FNESz. II. Szintén szláv etimonú a *Kerka* folyó neve Magyarföldön, vö. szl. *Krka* ehhez lásd FNESz. I. Továbbá szláv eredetű a *Beláka* szántó Pacsán, vö. szl: 'běль' melynek jelentése: világos, fehér színű ehhez lásd: ŠMILAUER 1970: 38. (Mindhárom példa Zala megyéből való ld. ZMFN). További példák: *Dabróka* (erdő Hegymagason, vö. a szl. *dobrarka*, aminek jelentése tölgy, erdő vö. FNESz. 1: 350); *Pojánka* (legelő Öcsön, vö. szl. *polyán, polyana*: hegyi rét, tisztás vö. KOVÁTS 2000: 328), (VeMFN.); *Lóka* (mező Vízváron, vö. szl. *lúka*: rét vö. Kováts 2000: 327); *Mláka* (szántó Lakócsán vö. szl. *mlaka*: pocsolya vö. KOVÁTS 2000: 327), (SMFN.); *Dióka, Djelka* (szántó Kásádon vö. szl. *dijelka*: kis föld), (BMFN.); *Piszke* (falurész Lábatlanban, vö. szl. *пěськѣ*, aminek jelentése homok, a piszke hn. a Duna aranytartalmú homokjával hozható kapcsolatba vö. FNESz.), (K-EMFN.); *Linyka* (sík, erdő Ikrényben vö. szl: *linъ* vö. Sh. *Linjak* vö. ŠMILAUER 1970: 112), (Gy-M-SMFN.); *Páska* (rét, legelő Nyírbogáton, vö. szl. *pás*: csík, sáv. vö. KOVÁTS 2000: 327); *Topolyka* (patak, láp Fehérgyarmaton, vö. szl. *topoja*: fehér nyárfa vö. KOVÁTS 2000: 324), (Sz-Sz-BMFN.); *Krasznárka* (sík terület Markazon, vö. szl: *krasa; krasъnъ*; mely vörös színt jelent vö. ŠMILAUER 1970: 91); *Rovinka* (dombos szántó Domsztlón, vö. szl: *rovъ*, mely közszó jelentése árok vö. ŠMILAUER 1970: 154); *Terbeke* (szántó Belpátfalván, vö. szl: *terbiti*, mely irtás-t jelent vö. ŠMILAUER 1970: 180), (HMFN.); *Brátka* (szántó Élesden, vö. szl: *bratъ* vö. ŠMILAUER 1970: 43) stb. Az itt látható példák és még továbbiak, azt bizonyítják, hogy a magyarság örökölt, és vett is át olyan neveket, melyeket más népek adtak.

5. A bizonytalan eredetű nevek (*Menyeke, Iszka, Bötke, Csomoszka, Gilitka, Durinka* stb.), melyekről semmilyen információ nem áll a rendelkezésünkre, csak annyit lehet gyanúként megfogalmazni, hogy egy részük bizonyosan szláv eredetű, míg mások inkább belső keletkezésűek lehetnek, ám ezek felderítése további vizsgálatokat igényel.

A korábbi munkámban (2009) a nevek alapos felülvizsgálata nélkül, valamint három terület névanyaga alapján (Baranya, Somogy, Hegyköz) megbízható kijelentéseket akkor még nem tehettem, csupán gyanúkat fogalmazhattunk meg e formánssal kapcsolatban. Ez akkor (2009) egyúttal azt is jelentette, hogy „mindaddig, amíg a *-ka/-ke* képzős helynevek

(település- és egyéb névfajták) a lehető legnagyobb teljességükben összegyűjtve a rendelkezésünkre nem állnak, a képző eredetéről, funkciójáról, kronológiai és nyelvföldrajzi viszonyairól, illetőleg kapcsolódási szabályairól(...) csak igen nagy körültekintéssel és legfeljebb csupán mint sejtésekről adhatunk számot” (TÓTH VALÉRIA 2008: 126). Mára azonban, mikor is a magyar nyelvterület névanyaga feldolgozásra került és a fenti vizsgálati eredmények példákön keresztül egyöntetűen arra mutatnak, hogy a *-ka/-ke* képző kapcsán megfogalmazott korábbi szakirodalmi megállapításokat néhány ponton módosítani kell.

Irodalom

- BÁRCZI GÉZA (1958a), *A magyar szókincs eredete*. Második kiadás. Bp.
- BÁRCZI GÉZA (1958b), *Magyar hangtörténet*. Második, bővített kiadás. Bp.
- D. BARTHA KATALIN (1958), *A magyar szóképzés története*. Bp.
- BENKŐ LORÁND (1947a), *A Nyárádmunte földrajzinevei*. MNyTK. 74. sz. Bp.
- BENKŐ LORÁND (1947b), *Vécke*. MNy. 43. 134-5.
- BENKŐ LORÁND (1947c), *Pilis, piliske*. MNy. 43: 205-7.
- BENKŐ LORÁND (1950), *-ka,-ke képzős helységneveink kérdéséhez*. MNy. 46: 143-5.
- BENKŐ LORÁND (2004), *Az ómagyar kori -j, -aj/-ej helységnévképző*. MNy. 100: 406-19.
- BÉNYEI ÁGNES (2002), *Az -i helynévképző az ómagyar kori helyneveinkben*. In: *Hungarológia és dimenzióális nyelvszemlélet*. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–JUHÁSZ DEZSŐ – PÉNTEK JÁNOS. Debrecen-Jyvaskylä. 23-29.
- BÉNYEI ÁGNES (2003), *A -d képző a helynevekben*. Mnyj. 41:45-50.
- BÉNYEI ÁGNES (2007), *A -j képző szerepe a helynevekben*. In: *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói. Nyelv, nemzet, identitás III*. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–JUHÁSZ DEZSŐ. Debrecen-Bp. 67-77.
- BÉNYEI ÁGNES (2008), *A -gy képző előfordulása helyneveinkben*. In: *Név és Valóság*. Szerk. BÖLCSKEI ANDREA– N. CSÁSZI ILDIKÓ. Bp. 2008.
- BÉNYEI ÁGNES (2011), *Doktori disszertációja*. (kézirat)
- BMFN.= *Baranya megye földrajzi nevei I-II*. Szerk. Pesti János. Pécs, 1982.
- B-KMFN.= *Bács-Kiskun megye földrajzi nevei I. Kiskunfélegyháza és környéke*. Szerk. Balogh Lajos - Ördög Ferenc. Bp., 1997.
- Bihar vármegye I. II. Szerk. JAKAB LÁSZLÓ. Debrecen. 1996.
- BMFN.= *Békés megye földrajzi nevei*. Szerk. SZABÓ FERENC. Békéscsaba. 1983.
- É. KISS SÁNDOR (1970), *Hajdúhadház helynevei II. Külsőségi elnevezések*. Debrecen.
- FEHÉRTÓI KATALIN (2004), *A Pokaj helynév eredete és az ómagyar kori -j ~ -aj/-ej helynévképző*. MNy. 100: 75-9.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1915), *Árpád-kori török személyneveink*. MNy. 341-6.
- GYSMFN.= *Győr-Moson-Sopron megye földrajzi nevei II. A Győri járás*. Szerk. UNTI MÁRIA–VARGA JÓZSEFNÉ. Győr. 2009.

- HAJDÚ MIHÁLY (1991), Helyneveink -d-féle képzőinek funkciójáról. In: *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára. Írták tisztelői, barátai és tanítványai.* Szerk. HAJDÚ MIHÁLY–KISS JENŐ. Bp. 161-172.
- HMFN.= *Heves megye földrajzi nevei I. Az Egri járás.* Szerk. PAPP LÁSZLÓ–VÉGH JÓZSEF. Bp., 1970.
- HMFN.= *Heves megye földrajzi nevei II. A Füzesabonyi járás.* Szerk. PAPP LÁSZLÓ–VÉGH JÓZSEF. Bp., 1975.
- HMFN.= *Heves megye földrajzi nevei III. A Hevesi járás.* Szerk. PAPP LÁSZLÓ–ÖRDÖG FERENC–VÉGH JÓZSEF. Bp., 1980.
- HMFN.= *Heves megye földrajzi nevei IV. A Gyöngyösi járás Hatvan és környéke.* Szerk. BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC. Bp., 1988.
- HOFFMANN ISTVÁN (1993), *Helynevek nyelvi elemzése.* Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN (1986), Baranya megye földrajzi nevei. In: *Magyar Nyelv.* Szerk. BENKŐ LORÁND. Budapest
- J-N-SZMFN.= *Jász-Nagykun-Szolnok megye földrajzi nevei I. A Jászberényi járás.* Szerk. BALOGH LAJOS – ÖRDÖG FERENC. Kecskemét. 1986.
- J-N-SZMFN.= *Jász-Nagykun-Szolnok megye földrajzi nevei V. Tiszazug.* Szerk. BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC. Debrecen. 1994.
- KÁLMÁN BÉLA (1966), Zala megye földrajzi nevei. In: *Magyar Nyelvjárások.* Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen
- KÁLNÁSI ÁRPÁD (1983), *Mezőpéterd földrajzi nevei.* Berettyóújfalu.
- KÁZMÉR MIKLÓS (1970), *A falu a magyar helynevekben.* Bp.
- KISS LAJOS (1984), Vas megye földrajzi nevei. *MNyr.* Bp.
- KISS LAJOS (1995), *Földrajzi neveink nyelvi fejlődése.* *NytudÉrt.* 139. sz. Bp.
- KNIEZSA ISTVÁN (1938), Magyarország népei a XI-ik században. In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján.* Szerk. SERÉDI JUSZTINIÁN. Bp. II, 365-472.
- KNIEZSA ISTVÁN (1943), Keletmagyarország helynevei. *Magyarok és románok I-II.* Szerk. DEÉR JÓZSEF–GÁLDI LÁSZLÓ. Bp. I, 111-313.
- KOVÁTS DÁNIEL (2000), *Az abauji Hegyköz helynevei.* Sátoraljaújhely.
- KRISTÓ GYULA (1976), *Szemponatok korai helyneveink történeti tipológiájához.* *Acta Historica Szegediensis Tomus LV.* Szeged.
- KNIEZSA ISTVÁN (1949), Az -i helynévképző a magyarban. *MNy.* 45: 100-7.
- LÉVAI BÉLA (1981), *Józsa története a földrajzi nevek tükrében.* Debrecen.
- B. LŐRINCZY ÉVA (1962), *Képző- és névrendszertani vizsgálódások. Az -s ~ -cs képzővel alakult névanyag az ómagyarban.* *NytudÉrt.* 33. sz. Bp.

- KMFN.= *Komárom megye földrajzi nevei*. Szerk. BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC. Budapest. 1985.
- MAKKAI LÁSZLÓ (1947), A Csallóköz településtörténeti vázlata. *Századok* 81: 109-35.
- MELICH JÁNOS (1925-29), *A honfoglaláskori Magyarország*. Bp.
- NYITRAI RENÁTA (2009), Szakdolgozat.
- PAIS DEZSŐ (1911), Helynévmagyarázatok. Háshágy. *MNy*. 168.
- PMFN. *Pest megye földrajzi nevei. A Nagykátai járás*. Szerk. BALOGH LAJOS - ÖRDÖG FERENC. Piliscsaba. 2002.
- RÁCZ ANITA (2005), *A régi Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti vizsgálata*. Debrecen.
- RÁCZ JÁNOS (2010), *Növénynevek enciklopédiája*. Budapest.
- TNyt.= *A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. A korai ómagyar kor és előzményei*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Bp., 1991.
- SZ-SZ-BMFN.= *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye földrajzi nevei I. A Baktalórántházi járás*. Szerk. MEZŐ ANDRÁS. Nyíregyháza. 1967.
- SZ-SZ-BMFN.= *Szabolcs Szatmár-Bereg megye földrajzi nevei II. A Fehérgyarmati járás*. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen. 1984.
- SZ-SZ-BMFN.= *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye földrajzi nevei III. A Nyírbátori járás*. Szerk. DÁM LÁSZLÓ. Nyírbátor. 1987.
- SZ-SZ-BMFN.= *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye földrajzi nevei IV. A Mátészalkai járás*. Szerk. SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen. 1989.
- SZ-SZ-BMFN.= *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye földrajzi nevei V. A Csengeri járás neve*. Szerk. KÁLNÁSI ÁRPÁD. Debrecen. 1993.
- SMFN.= *Somogy megye földrajzi nevei*. Szerk. PAPP LÁSZLÓ–VÉGH JÓZSEF. Bp., 1974.
- SZABÓ KÁROLY (1850), A magyar helynevekről. *ÚjMMúz*. Bp. 1850/1. I, 370-7.
- SZABÓ T. ATTILA (1988), A magyar helynévkutatás a XIX. Században. In: *Nyelv és település. Válogatott tanulmányok, cikkek. VII. A válogatást és a sajtó alá rendezést Szaabó T. Ádám végezte*. Bp. 1988. 13-84. Eredeti kiadása *Erdélyi Tudományos Füzetek*. Kolozsvár. 1944.
- SZAMOTA ISTVÁN (1895), A tihanyi apátság alapítólevele. *MNyTK*. 25: 129-67.
- SZARVAS GÁBOR (1873), Kérdések és feleletek. *Magyar Nyelvőr* 234-6.
- SZEGFÜ MÁRIA (1992), A névszóképzés. In: *A magyar nyelv történeti nyelvtana. II/1. A kései ómagyar kor. Morfematika*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Bp. 268-320.
- TMFN.= *Tolna megye földrajzi nevei*. Bp., 1981.
- TÓTH VALÉRIA (2001), *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban*. Debrecen.

- TÓTH VALÉRIA (2008), *Településnevek változástipológiája*. Debrecen.
- VLADIMIR ŠMILAUER (1970), *Szláv nevek szótára*. Praha.
- Vámospércs története Szerk. GAZDAG ISTVÁN. Vámospércs, 1994.
- VÖRÖS ÉVA (2008), *A magyar gyógynövények neveinek történeti-etimológiai szótára*. Debrecen.
- VMFN.= *Vas megye földrajzi nevei*. Szerk. BALOGH LAJOS–VÉGH JÓZSEF. Szombathely. 1982.
- VEMFN.= *Veszprém megye földrajzi nevei I. A Tapolcai járás*. Szerk. BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC. Bp., 1982.
- VEMFN.= *Veszprém megye földrajzi nevei II. A Pápai járás*. Szerk. BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC. Bp., 1987.
- VEMFN.= *Veszprém megye földrajzi nevei III. Az Ajkai járás*. Szerk. BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC. Bp., 1991.
- VEMFN.= *Veszprém megye földrajzi nevei IV. A Veszprémi járás*. Szerk. BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC–VARGA MÁRIA. Bp., 2000.
- ZMFN.= *Zala megye földrajzi nevei*. Szerk. PAPP LÁSZLÓ–VÉGH JÓZSEF. Zalaegerszeg. 1964.
- ZMFN.= *Zala megye földrajzi nevei II. A Keszthelyi járás*. Szerk. BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC. Bp., 1986.